

«ԱՐՏԵԼԻԱ»

Ամռան կեսօրվա կիզիչ արևը խանձում է: Մի նեղ կաճանով ձին զգույշ փոխում է քայլերը, իջնում, նորից բարձրանում:

Գյուղը դեռ չի երևում:

Կաճանը ցորենի արտերի միջով է անցնում: Բերք չկա այս տարի. ձմռան ցրտերը կտրել են, երաշտն էլ մի կողմից է այրել: Արտերում՝ լղարիկ հասկեր, հատ ու կենտ, թզաչափ բարձրության: Կանաչն է փրփռում միայն բազմերանգ ծաղիկներով բնական մարգերում, որ նախշուն գորգերի պես փովում են սարալանջերին:

Հեռվից, ասես, քաթանի կանաչ գույնի վրա մեկը վրձինով քմահաճ գծեր է քաշել՝ մի տեղ կարմիր, մյուս տեղ՝ դեղին:

Բանուկ ճանապարհ չէ: Գնում եք ժամերով, ոչ ոքի չեք հանդիպում: Հնձի ու վարի ժամանակ միայն մի քանի օր բանում է ճամփան: Գյուղից-գյուղ երթնել քիչ կա: Ամեն գյուղ ինքնամփոփ է, հարևանի մոտ գնալ-գալ չունի:

Կաճանն իջնում է դեպի ձորը, անցնում սրածայր ժայռերի տակով: Վայրէջքը դժվար է, քարոտ, առապար: Ներքին անդունդ է. մի անզգույշ քայլ՝ և մեծ կտորը ականջո կմնա:

Վերևում ժայռեր են, որոնց հիմքը հեղեղը փորել է, մաշել, և մի թեթև ցնցումի են սպասում, որ գլորվեն ներքև:

Մի հեղեղ լինելիս՝ ավազախառն սելավը սրբում է կաճանը, քար ու հողով ծածկում և տեղ-տեղ դժվար անցանելի խորխորատ կազմում:

Քերծի տակից մեկը հերսոտ «թոշ-թոշ» է անում և հայիոյում: Հավասարվում ենք: Գյուղացի է, հանդ է գնում: Մի սրածայր մահակով բզում է իշին, զարկում զայրացած, իշատիրոջ հերն անիծում:

Լղար քոսոտ էջ է, գութանի խոփն ու թևը բարձած: Բարակ ոտքերը զգույշ է փոխում և ամեն քայլափոխին տնքում բեռան տակ:

/

Գյուղացին էլ է շալակել, և քափ-քրտնքի մեջ կորած, դժվարին վերելքով և՛ ինքն է բարձրանում շալակն ուսին, և՛ էշին բզում, հրում:

Մի կողմ եմ կենում, որ անցնի:

Շալակը մի քարի է դնում, մեջքը դեմ է տալիս և փափախով քրտինքը սրբում: Գեղի ճանապարհն եմ հարցնում:

— Հենց էս կաճանը գեղի վրա յա իջնում, — ասում է և հարցնում, թե ինչո՞ւ եմ գնում:

Պատասխանում եմ. նա մի քիչ մտածում է, ասում, որ լավ գործով եմ գնում:

— Բարի նպատակ ա...

Եվ ոտից-գլուխ մի հայացքով չափում է ինձ, նայում ձիու սարքուկարգին:

— Ես էս կառավարության մի բանը գլխի չեմ ընկնում: Էդ ո՞նց ա, գյուղերը ման եք գալիս ու մի նշան չունեք, որ տեսնողն էլ իմանա, թե օրենքի մարդ ես: Առաջ է՛, էն քյոխվեն, որ էլի անուսում մի մարդ էր, մի մեծ զինջիլ վզին կախ էր ման գալիս: Տեսնողն էլ իմանում էր, որ հա՛, սա քյոխվա յա...

Ասաց ու քրտինքը նորից սրբեց:

Այնքան չարքաշ դեմք ուներ, խեղճ արտաքին: Տեղով մի միտք էր, թե՛

— Ես հեջ, հա՛, քո ասածն ա...

Էջը բավական հեռացել էր: Նա մի անգամ էլ կրկնեց, թե կաճանն ուղիղ գյուղի վրա է իջնում, բեռը շալակեց և ոտները ծանրության տակ կքելով սկսեց բարձրանալ սարն ի վեր:

Քիչ հետո նորից լավեց նրա բարկացած «թոշ-թոշը»:

Ներքև՝ ձորի մեջ, լեռնային գետակն էր աղմկում, ճերմակ փրփուրներ բաշին ցատկոտում քարի վրայով:

Մի պահ դժվար թվաց ինձ աշխատանքը գյուղում, որպես առապարը քարոտ, անհատակ՝ անդունդի պես և անդուլ, ինչպես հոսանքն աղմկող գետակի:

* * *

Անսվաղ պատերով մի մեծ սենյակում տեղավորված է ն՝ «խրճիթը», ն՝ գյուղխորհուրդը, ն՝ ՓՕԿ-ը: Մենյակում տաշեղների կիտուկներ են թափված հատակին, ռանդած տախտակներ և հյուսնի գործիքներ: Դպրոցի համար նստարաններ են պատրաստում: Լենինի նկարը՝ սևացած քարից խմորով փակցրած և պլակատներ՝ մի հատը թարս կախած և լոգունգներ շարեշար, իբր նախշ:

/

Գյուղում իսկույն իմանում են, որ քաղաքից մարդ է եկել: Եվ մեկ-մեկ հավաքվում են, անպատճառ մոտենում, ձեռք տալիս, քեֆ-հալ հարցնում և հեռվից, կեռ ու մեռ ճանապարհով, մոտենում գալուդ նպատակին:

— Տեսնում եք, ինչքան քանդված տներ կան մեր գեղում:

— Յոթն անգամ ենք գաղթել, — ասում է մեկը:

Ավերակ տներ շատ կան, պատերը փլված, դուռ ու պատուհան այրած, հանած տեղից: Ազգամիջյան կռիվների ընթացքում մի քանի անգամ տեղահան են եղել, թալանվել և նորից վերադարձել, գոմ ու մարագ նորոգել, տունը կարգի բերել:

Ավերակ տնատեղերում փարթամորեն աճել են սոխ, կաղամբ, ծխախոտ:

Տան դիմաց, ծառի շվաքում, իր աժդահա հասակով մեկ փովել է մեկը, քնել մուշ-մուշ:

— Ձա՛ն նրան: Աչք էլ չունի, աչքացավ էլ, — ասում է մեկը և ավելացնում, որ քնողը գեղի աղքատներից է, տանն ուտելիք չկա, գյուղում էլ՝ աշխատանք:

Բաքվից մի բանվոր է եկել, նույն գյուղացի: Ընկերները նրան ուղարկել են գյուղի ապրուստն իմանալու, դպրոցի կառուցմանը հսկելու: Փող են հավաքել դպրոցի համար, գրքեր է բերել և մի դրոշակ, որ մի քանի օր առաջ առանձին շքով գյուղին է նվիրել: Բաքվի բանվորների վրա մեծ հույս ունեն:

Դպրոցի կառուցման աշխատանքը նրանց վզին է ընկած: Գյուղը միայն աշխատավոր ձեռք է տալու, քար ու կիրն է բերելու:

Մի քանի հոգի գանգատվում են, որ թերթերը կանոնավոր չեն ստացել: «Մաճկալը» երկամսյա թերթ է այդ գյուղի համար: Վեց ամսում երեք համար են ստացել:

— Հենց միայն անունն ենք լսում, բայց իրան չենք տեսնում:

* * *

Նախագահը ժողովը բացում է: Հավաքվել են, նստոտել գետնին, տաշած տախտակի վրա, պատուհանին:

— Էդ մահակները մի քիչ քաշ պահեք, — նկատում է նախագահը դռան մոտ կանգնած մի քանի հոգու, որոնց բարձր պահած մահակները ներս մտնողին խանգարում են:

Օրակարգում խնդիրներ շատ կան: Արտել, հողային հարց, դաշտապահի ընտրություն և զանազան գործեր:

Նախագահն ինքն է խոսում արտել կազմելու մասին, պատմում է, թե ինչքան դժվար է աղքատ գյուղացու համար մենակ աշխատել:

/

Տասներկու տնտեսություն միացել են և մի գութան կազմել: Այդ գութանի հետ է կապված արտել կազմելու գաղափարը:

— Մենք պետք ա «արտելիա» կազմենք, որպեսզի մենք էլ մարդկության շարքերում դասակարգվենք, — վերջացնում է նա իր խոսքը:

Ոմանք դժվար են համոզվում: Մեկը, մահակին հենված, օրինակով ու առակով է իր միտքն ասում.

— Գութանում բոլոր եզները մին չեն. դալբ եզ կա, որ հա ծրից դուրս ա քաշում, ծուլություն անում: Նմանապես և «արտելիան»: Եթե բարկանամ՝ արնակոլով անեմ, տերության առաջ մեղավոր եմ, չանեմ՝ ընկերս թամբալ ա, ինձ հետ չի գալիս, բա էդ ոնց անենք:

Շատ են խոսում, աշխատում են իրար համոզել: Մի փոքրիկ խումբ է նկատվում, աչքաբաց ջահելներ, որոնք ինչ էլ լինի, որոշել են «արտելիան» հիմք դնել:

— Քյասիբը թող մեզ հետ գա, Մուքի ապեր: Մենք ջոկովի տղերք ունենք, մինը մինից ասլան:

Մուքի ապերը «դալբ» եղան պատմությունն անողն է: Դարձյալ առակով և օրինակով է խոսում, բայց վերջում ջահելները հաղթում են: Մուքի ապերը մի անկյուն է քաշվում, չիբուխին գոռ տալիս և փափախի տակից ունքերը կիտած նայում ջահելներին, որոնք իրեն հակառակ խոսեցին:

Մի քանի սպիտակ գյուղացիք թիկն են տվել պատին, թագրեհ են քաշում, ժպտում են ծերի ժպիտով, բարի ու զարմացած են, որ իրենց կյանքի վերջում ջահելները չլսած, չտեսած բաների մասին են խոսում:

***

Հողային վեճ կա, ավելի ճիշտը՝ մի ծառի հարց: Ծառը երկուսի սահմանում է բուսել, արտի միջնակում: Հին վեճ է. ամեն տարի նույն բանը կրկնվում է, երբ պատերը նորոգում են, փլվածը պատում: Մեկն ասում է, թե՛ ծառն իմն է, մյուսն էլ՝ իմն է: Չեն էլ ուզում ծառը կտրել, բայց այնքան պինդ են պատել ծառի շուրջը, որ ծառի բունը չի հաստանում:

Վեճին վերջ են տալիս, ծառը համարում դպրոցի սեփականություն: Կողմերը մի պահ վարանում են, հետո համաձայնվում.

— Թող ձեր ասածը լինի...

Հանդում մի ոչխար է կորել, թուրք քոչվորի ոչխար: Տերը գյուղի խորհրդից խնդրել է իմանալ, թե ո՞վ է տարել: Էլի Մուքի ապերն է խոսում.

— Էդ մի նամուս չի մեզ համար, այ ժողովուրդ. հարևան ենք, էգուց էլ մեր տավարը նրանց հանդում կարող ա կորչի:

Եվ Մուքի ապերն առաջարկում է, ոչխարը եթե չգտնվի, գյուղի ոչխարներից մեկը նվիրել քոչվորին:

Առաջարկներ են անում, կասկած հայտնում, թե կարող է գայլը կերած լինի: Բայց Մուքի ապերը չի համաձայնվում:

— Գելը որ ուտի, մի հետք կմնա, — և ավելացնում է.

— Հիմա ոչ ծեծ կա, ոչ էլ երդում տալ: Գողն էլ չի ասելու, էլ ի՞նչպես իմանանք, թե ով ա կերել էդ քյասիբի ոչխարը: — Եվ առաջարկում է կասկածավորին մի քանի ռոզգի հասցնել, ու ոչխարն իսկույն մեյդան կհանի:

— Մուքի ապեր, հիմա թակ չկա, — ասում է Բաքվից եկած բանվորը:

— Էդ ա փիս է՝...պիտի թակես, որ գողի աչքը վախենա, — պատասխանում է Մուքի ապերը:

Մի քանի հոգի գլխով հավանության նշան են տալիս:

***

Ժողովը վերջանում է: Մեկը մոտենում է ինձ, հայտնում, որ առանձին ասելիք ունի:

Թղթակից է, գյուղի ժրաջան աշխատողներից մեկը: «Արտելիայի» մասին առաջին անգամ նա է խոսել գյուղում: Մի պակաս տեսնելիս գրում է, իմաց է տալիս թերթին:

— Թե չէ՝ մի քանի տուն կա, որ չվախենան, գեղի աղքատներին հում-հում կուտեն:

Հողված է գրել, որ այդ ունևորներից մեկը մի աղքատի խաբել է և հողը զավթել: Հողվածը տպել են, լրագիրը գյուղ է հասել, կարդացել են ժողովում: Եվ հալածանքը ծայր է առել: Մպառնացել են, թե՛

— Խելքդ գլուխդ հավաքիր. եթե մի անգամ էլ մեզ խայտառակ անես, մեր պատվին դիպչես, գլուխդ

ուսերիդ վրա չի մնա:

Ափաշկարա չեն հալածում, ծածուկ են անում: Թղթակցի արտն են արածացնում գիշերով, տավարը նրա խոտատեղին քշում, ծառը կտրում, քաշած պատը փլցնում:

Երկու կրակի մեջ է: Դատարանի տա, վախենում է, որ ավելի կվնասեն: Չտա, չի լինում:

— Էսպես մտքիս հետ կռիվ եմ տալիս:

Գյուղում մենակ է: Հուսահատության բռպեններ են եղել, տատանվել է, մտքում դրել է հրաժարվել գրելուց, հաշտվել իրեն հալածողի հետ, բայց դիմացել է: Վճռել է շարունակել:

* * *

Մութ է արդեն:

Գյուղի դիմաց ողորկ լանջով մի սար է ցցված՝ սրագագաթ ու լերկ: «Դադ-Մելիքի» սարն է: Նստել ենք տան առաջ: Ընկերս պատմում է, թե ինչու սարին «Դադ-Մելիք» են ասում:

/

— Մեր գյուղն առաջ մելիքին էր պատկանում, պապս էր պատմում, թե մելիքն ինչ ուզեր, անում էր գյուղում: Մի լավ օր չէի տեսնում նրա ձեռից:

Ու եթե մեկը հակառակ գնար մելիքի կամքին, ուզածը չկատարեր, մարդ էր ուղարկում, բռնել տալիս, ոտ ու ձեռ կապոտում և սարի գլխից գլորում...էն օրից էլ սարի անունը մնացել է «Դադ-Մելիք»...—